

Ocene in poročila

Urbarji na Slovenskem skozi stoletja (uredila Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, 247 strani.

Urbarji so popisi dohodkov in pravic zemljiškega gospostva in s tem povezanih obveznosti podložnikov v času fevdalizma. Na slovenskem ozemlju so urbarji nastajali sedem stoletij, od druge polovice 12. stoletja do zemljiške odveze leta 1848. Za to obdobje so urbarji in urbarialni registri (popisi posameznih obveznosti) pomemben vir za preučevanje agrarne zgodovine, pa tudi družbene, demografske, pravne, jezikovne in okoljske zgodovine in historične topografije. So dragoceno arhivsko gradivo, ki pa je na začetku celo poklicnim zgodovinarjem in še bolj ljubiteljskim preučevalcem težko razumljivo. Znanstvena monografija *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* prinaša deset prispevkov zgodovinarjev in arhivistov. Prispevki v monografiji bodo olajšali uporabo urbarjev vsem, ki se z urbarji pri svojem delu spoznavajo ali želijo razširiti njihovo poznavanje. V pomoč bodo tistim, ki jih zanima, ali bi bilo smiselno za svoje raziskave uporabiti tudi urbarje. Marsikdo pa bo monografijo pogosto vzel v roke zaradi izčrpnega seznama literature. Prispevki opisujejo urbarje srednjega veka, zgodnjega novega veka, reformirane urbarje deželno knežjih posestev in urbarje zadnjega stoletja pred zemljiško odvezo in analizirajo nekatere primerke teh urbarjev. Dva prispevka osvetlujeta urbarje kot vir za neagrarno in za okoljsko zgodovino, dva pa opisujeta urbarje skrajnega zahodnega in vzhodnega dela Slovenije: Tolminskega in Prekmurja.

Lilijana Žnidaršič Golec je napisala uvodni prispevek z naslovom *Poti preučevanja urbarjev na Slovenskem*. Ugotavlja, da prvo mesto pri preučevanju nedvomno pripada objavam urbarjev, kjer je ledino orala zbirka Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Te objave urbarjev obsegajo transkripcijo in uvodno študijo, ki olajša razumevanje urbarialne vsebine. V prispevku so našete tudi druge objave urbarjev, nekatere odstopajo od zgornje sheme, npr. prevod urbarja gospostva Mirna 1563–1570 (F. Baraga) ali faksimile, transkripcija in prevod urbarja J. V. Valvasorja iz leta 1680 (B. Golec). Pomemben pripomoček uporabnikom urbarjev so vodniki po urbarjih s popisi urbarjev in njihovih nahajališč v arhivskih fondih. Do sedaj so izšli trije vodniki po urbarjih Arhiva RS (Žnidar-

šič Golec in Juričič Čargo) in vodnik po urbarjih v štajerskih arhivih. Prispevek opozarja med drugim tudi na nekatere manj izkoriščene možnosti uporabe urbarjev v imenoslovnih, jezikovnih in pravnih raziskavah, na odprta terminološka vprašanja o urbarjih, na povezavo urbarjev s staro zemljiško knjigo, pa tudi na problem zanesljivosti urbarialnih podatkov.

Štirje prispevki predstavljajo urbarje srednjega veka in zgodnjega novega veka do terezijanskih reform v sredini 18. stoletja. Najstarejše obdobje opisuje Matjaž Bizjak v prispevku *Urbarji srednjega veka*. Opisan je razvoj urbarjev iz tradicijskih knjig (zapisi o posestnih pridobitvah) in iz sumarnih popisov posesti in njihovih dajatev, ki so nastali ob določenih priložnostih (na primer ob vizitaciji zemljiškega gospostva). Prvi sistematični temeljni urbarji so nastali med tretjim desetletjem 13. stoletja in sredino 14. stoletja. Urbarji so nastajali večinoma po večjih spremembah zemljiške posesti, na primer po zaključeni

kolonizaciji, za deželnoknežje posesti po prehodu oblasti ali pri povečanju ali zmanjšanju zemljiške posesti. Na koncu 14. stoletja so začeli uporabljati priročne urbarje, ki so jih napisali na podlagi temeljnih in so vanje zapisovali poravnane obveznosti in dolgove. V 15. stoletju so v urbarje pričeli vpisovati imena podložnikov in njihove obveznosti, pred tem so vpisane le vasi in število kmetij in obveznosti za tipično kmetijo.

Janez Mlinar zaključuje srednji vek s prispevkom *Povednost srednjeveških urbarjev. Primer belopeškega urbarja iz leta 1498*. Gospostvo Bela Peč je nastalo v času Friderika II. Celjskega (1379–1454), ki je postavil grad nad fužinarskim naseljem Bela Peč. Gospostvo je obsegalo večji del Zgornjesavske doline. Po izumrtju grofov Celjskih je prešlo v deželnoknežjo posest. Urbar je nastal med reformo cesarja Maksimilijana I. in spada med reformirane urbarje. Avtor je s pomočjo urbarja razjasnil vrsto vprašanj družbenega in gospodarskega razvoja Zgornjesavske doline. Kolonizacija je bila tukaj leta 1498 večinoma zaključena, rovti so postali samostojne posesti, nekatere kmetije so bile razdeljene na manjše enote. Na podlagi urbarja je Mlinar rekonstruiral tudi organizacijske oblike železarskih obratov, ki so bili takrat na Planinah pod Golico in v Beli Peči.

Pregled urbarjev in urbarialnih registrov v zgodnjem novem veku je naslov prispevka Dejana Zadravca. V pregled je vključil urbarje, nastale od konca 15. do sredine 18. stoletja ali od nastanka t. i. reformiranih deželnoknežjih urbarjev do t. i. rektificiranih urbarjev iz časa vladanja Marije Terezije. Urbarji iz tega obdobja obsegajo okrog štiri petine vseh urbarjev v arhivskih fondih. Vzrok za veliko število urbarjev je predvsem veliko novih lastnikov zemljiške posesti. Tudi vsebinsko so urbarji tega obdobja bogatejši kot starejši in mlajši urbarji. Urbarji so po vsebini temeljni in priročni oziroma urbarialni registri. Zdravec podrobneje opiše izjemno bogat temeljni urbar komende Velika Nedelja iz leta 1723, ki je bila v lasti Nemškega viteškega reda. V tem urbarju so poleg podrobnih opisov posesti tudi risbe zemljišč, ki so prave predhodnice map franciscejskega katastra. V zgodnjem novem veku so nastajali tudi popisi, naslovljeni kot šiftni registri. Med zgodovinarji ni enotnega mnenja o njihovi vlogi. Avtor prispevka ugotavlja, da imajo vsi pregledani šiftni registri – poleg drugih obveznosti – vpisane tudi davčne obveznosti podložnikov, to je denarne dajatve deželi. Šiftni registri naj bi torej bili davčni registri, domnevo pa je potrebno potrditi s pregledom drugih primerkov. Prispevek se zaključuje z oceno točnosti urbarskih podatkov. Primerjava z drugimi sočasnimi viri pokaže, da so temeljni urbarji bolj točni kot priročni, predvsem v urbarje niso sproti vpisovali vseh zamenjav podložnikov.

Izjemno pomembna skupina urbarjev je opisana v prispevku Danijele Juričić Čargo *Reformirani ur-*

barji deželnoknežjih posestev (na ozemlju pod upravo kranjskega deželnega vicedoma). Reformirani urbarji v habsburških dednih deželah so nastajali od konca 15. do prvih desetletij 17. stoletja in se odlikujejo po povednosti in točnosti. Urbarji prve in druge reforme pod cesarjema Maksimilijanom I. in Ferdinandom I. se imenujejo reformirani urbarji. Urbarji tretje in četrte reforme pod nadvojvodo Karlom II. in cesarjem Ferdinandom II. pa so znani kot novoreformirani urbarji. Kranjski vicedom je upravljal posestva deželnega kneza v deželi Kranjski s priključenimi gospostvi (Slovenska marka, Metlika, Istra in Kras), Trst in Goriško (z delom Furlanije). S tega ozemlja je ohranjenih 13 reformiranih urbarjev in 41 novoreformiranih urbarjev. V prispevku je opisan postopek zbiranja podatkov in pisanja reformiranih in novoreformiranih urbarjev. Novoreformirani urbarji imajo uvodni del, kontekst in sklepni del. Kontekst sestavljajo sezname podložnikov in njihovih dajatev, sezname drugih uživalcev posestnih enot, popisi odvetščine, desetine, gornine, sezname drugih zemljišč in dodatni členi, ki so navodila za upravljanje gospostev. Avtorica analizira drugi del kontekstov novoreformiranih urbarjev. V analizi so zapisi razdeljeni na pravnoformalne, zapise o posebnih dajatvah, pravicah in tlaki, zapise o zemljiščih in posebnih kategorijah podložnikov, zapise o gospodarski dejavnosti in druge zapise.

Dva prispevka opisujeta uporabo urbarjev za preučevanje neagrarnih panog in okoljske zgodovine. Čeprav so tovrstni podatki v urbarjih skopi, so urbarji zaradi velikega števila ohranjenih primerkov tudi na teh področjih pomemben zgodovinski vir. Boris Golec opiše uporabo urbarjev kot vira za neagrarno gospodarstvo slovenskega prostora. Neagrarno gospodarstvo (obrt, trgovina, promet) je predmet skoraj vsakega urbarja, čeprav pogosto komaj opazno ali samo posredno. Največ podatkov je v urbarjih od konca 15. stoletja do začetka 17. stoletja, predvsem v temeljnih urbarjih in reformiranih urbarjih deželnoknežjih gospostev. Avtor v prispevku izpostavlja (1) tipične primere pojavljanja neagrarnih dejavnosti v urbarjih, (2) izjemne primere celovitega prikaza neagrarnih dejavnosti in (3) primere, pri katerih so urbarji ključni ali celo edini vir o obstoju neke dejavnosti. V urbarjih se pojavljajo kovaška obrt, mlini, žagarstvo, papirništvo, fužine, glažute, gostilne in vinotoči, usnjarji, mesarji. Trgovina in promet sta zastopana z zapisi o kramarjih, določilih o sejnih, sejmski in tranzitni trgovini in rečnem prometu. Kot primer uporabe urbarjev navedimo v prispevku opisan razvoj Litije, ki se je iz trga z 19 usnjarji po urbarju iz leta 1618 do leta 1752 navezala na rečno plovbo po Savi in usnjarstvo v celoti prepustila kmečkim okoličanom.

Žiga Zwitter je avtor prispevka *Urbarji iz 16. in 17. stoletja kot vir za okoljsko zgodovino*. Avtor ugotavlja, da so v urbarjih zapisani podatki o okoljskih

razmerah in spremembah in človekovih posegih v okolje. V prispevku se je omejil na zapise o gozdovih, vremenu, podnebjju, naravnih nesrečah in vodah. Okoljskih podatkov urbarji ne navajajo sistematično. Navedeni so predvsem tisti, ki se nanašajo na podložniške pravice in dolžnosti. Avtor navaja številne zanimive zapise in opozarja na napake v urbarjih in možnosti napak pri interpretaciji urbarskih podatkov.

Sledita dva prispevka o zadnjem stoletju urbarjev. V tem času je država od kmeta poskušala pobrati čim več davščin. Z nadzorom nad dajatvami kmetov zemljiškim gospodom je dosegla, da ti niso izčrpavali kmetov. Mojca Horvat v prispevku *Urbarji in urbarialni registri v stoletju pred zemljiško odvezo* osvetljuje stoletje pred zemljiško odvezo leta 1848, ko je centralizirana država urejala zapletena urbarialna razmerja med kmetom in zemljiškim gospodom. Avtorica predstavi navodila Johanna Tschinkowitza iz leta 1827 upraviteljem gospostev. Podrobno analizira štiftno, urbarialno, tlaške in desetinske registre gospostva Negova in zasleduje npr. vpliv inflacije na denarne dajatve, tlaške obveznosti, prevedbo naturalnih obveznosti v denarne. Ugotavlja, da upravitelj gospostva Negova ni upošteval vseh patentov, predpisov in navodil.

Gordana Šövegeš Lipovšek je avtorica prispevka *Terezijanski urbarji za Prekmurje*. V Prekmurju kot delu Ogrske pred terezijanskimi reformami niso poznali urbarjev. Novo urbarialno ureditev so vpeljali med letoma 1767 in 1774 in predstavlja prvi pregled ter sistemizacijo obveznosti podložnikov na Ogrskem. Z uvedbo urbarjev je dunajski dvor dosegel nadzor nad zemljiškimi gospostvi. Za urbarje so uporabili natisnjene formularje, v katere so vpisali podatke za posamezno naselje in tam živeče podložnike. V vaseh s pretežno slovenskim prebivalstvom so bili naslovi poglavij urbarja pisani v prekmurskem jeziku. Sestavljavci urbarjev so v vsaki vasi podložnikom najprej zastavili devet vprašanj o njihovi vasi, kmetijah in obveznostih. Vprašanja in odgovori nanje v prekmurskem jeziku so pomemben zgodovinski vir.

Drago Trpin zaključuje monografijo s prispevkom *Gospostvo Tolmin in njegovi urbarji (od druge polovice 13. do srede 19. stoletja)*. Tolminsko gospostvo je bilo pod svetno oblastjo oglejskega patriarha (do 1420), beneške republike (do beneško avstrijske vojne 1508–1516), nato pod Habsburžani. Pogosto so se menjavali tudi imetniki gospostva. Vse te spremembe skupaj s spremembami dolžnosti podložnikov in notranjo kolonizacijo v 16. in 17. stoletju so bile med razlogi za nastavljanje, obnavljanje in reformiranje urbarjev. V prispevku je kronološki seznam 55 urbarjev od prvega iz leta 1377 do zadnjih iz let pred zemljiško odvezo. Avtor štiri urbarje uvršča med temeljne (med njimi je tudi reformiran urbar iz leta 1523 ali 1524), drugi pa so priročni urbarji ali urbarialni registri. Nekateri se nanašajo na posamezne dele gospostva ali določeno vrsto zemljišč, npr. novine.

Teme prispevkov v monografiji *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* so premišljeno izbrane in dajejo bralcu dober vpogled v nastanek urbarjev in njihovo strukturo, možnosti uporabe v zgodovinskih raziskavah in odprta vprašanja. Vsi prispevki so na visoki strokovni ravni. Zato bodo monografijo s pridom uporabljali vsi, ki se z urbarji srečujejo pri svojem poklicnem ali ljubiteljskem raziskovanju zgodovine.

Alojz Demšar

Tadej Trnovšek: Stiški urbarji iz 16. stoletja. Stična: Muzej krščanstva na Slovenskem, 2017, 530 strani.

V decembru 2017 je v Stični izšla knjiga o stiških urbarjih iz 16. stoletja izpod peresa Tadeja Trnovška in odlično zapolnila vrzeli na tem področju. Opis obširne posesti stiškega cistercijanskega samostana, ustanovljenega v letu 1136, se je sicer pričel že v začetku 18. stoletja (stiški kronist pater Pavel Pucelj), v 19. stoletju pa so pričeli s preučevanjem številnih originalnih listin (Franz Schumi). V 20. stoletju so se Metod Mikuž, pater Maver Grebenc in Jože Mlina-

